

انجمن های ادبی فارسی در مغرب زمین

محمدرضا نادری
مجلسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

دایره تعاملات جهانی زبان و ادب فارسی در روزگار صفوی بسیار گسترده شد و سه امپراطوری بزرگ آن روزگار، یعنی عثمانی، گورکانی و صفوی به این زبان و ادب آن به دیده تکریم می‌نگریستند، زبان رسمی و مکاتباتی‌شان زبان فارسی بود و محافل ادبی در حوزه هر سه امپراطوری پر رونق برگزار می‌شد.

در مرزهای شرقی ایران، یعنی خراسان بزرگ و تا آن سوی چیبون نیز، زبان و ادبیات فارسی حاکمیتی بلامنازع داشت. این حوزه تسلط، اگر چه با شروع دوران استعمار و تغییر در حاکمیت‌های سیاسی این مناطق تقلیل یافت، اما از سوی دیگر، شرایط تعامل زبان و ادب فارسی را به صورت جهانی و فرامنطقه‌ای فراهم کرد.

تشکیل انجمن‌های ادبی در مغرب زمین که در رابطه با زبان و ادب فارسی فعالیت داشتند از سوی دو گروه انجام می‌شد: یکی انجمن‌هایی که توسط مستشرقین و فرنگیان دوست‌دار زبان و ادب فارسی تشکیل می‌شد و دوم انجمن‌هایی که دانشمندان و محققان ایرانی ساکن اروپا تشکیل می‌دادند.

انجمن عمر خیام

یکی از انجمن‌های ادبی که توسط غربی‌ها و تحت تأثیر ترجمه «فیتز جرالد» از رباعیات خیام در لندن به وجود آمد، «انجمن عمر خیام» بود. علامه قزوینی در حواشی چهارمقاله نظامی عروضی در رابطه با این انجمن می‌نویسد: «در سنه ۱۸۹۲ م در لندن انجمنی تأسیس شد به نام «عمر خیام کلوب» یعنی «انجمن عمر خیام» و مؤسس آن از فضلا و ارباب جراید بودند. در سنه ۱۸۹۳ انجمن مذکور با رسوم و تشریفات شایان، دو عدد بوته گل سرخ بر سر قبر فیتز جرالد مترجم رباعیات عمر خیام نشانیده و یک سرلوحه که حاوی کتیبه ذیل بود، در آنجا نصب کردند. این بوته گل سرخ که در باغ کیو پرورده شده و تخم آن را ویلیام سیمپن از سر مقبره عمر خیام در نیشابور آورده است، به دست چند تن از هواخواهان ادوارد فیتز جرالد از جانب انجمن عمر خیام غرس شد. در اکتبر ۱۸۹۳ م اشعار بسیاری که اعضاء انجمن مذکور به مناسبت مقام انشا نموده بودند، در این موقع خوانده شد و هم چنین ترجمه بسیاری از رباعیات خیام به زبان انگلیسی قرائت گردید... در سال ۱۸۹۵ جلسه عمومی از جمیع انجمن عمر خیام در برفر دبرج هتل لندن منعقد گردید و بر عده اعضاء آن خیلی افزوده شده بود و بسیاری از مشاهیر و اعیان رجال انگلیسی در آن مجلس دعوت شده و حضور به هم رسانیده بودند و باز اشعار و رباعیات بسیار به زبان انگلیسی گفته و خوانده شد. در مهمانی که در ۲۵ مارس ۱۸۹۷ در ستوران فراسکاتی در لندن، عده اعضاء آن خیلی بیش از پیش بود و جمعی اعزّه رجال انگلیسی... در آن مهمانی مدعو بودند و به نام عمر خیام جام‌های شراب نوشیده، نظم و نثر بسیار در مدح و تجلیل او قرائت شد.

انجمن عمر خیام از ناصرالدین شاه خواهش کرده بود که مقبره عمر خیام را مرمت نماید. مستر ادوموند گس در مهمانی سالانه انجمن مذکور در سال ۱۸۹۷ به طور مزاح در ضمن نطق گفت: اعلی حضرت پادشاه ایران به اعضاء محترم انجمن عمر خیام که در پایتخت اعلی حضرت ملکه

انگلستان و امپراطوری هند منعقد است، سلامی گرم می‌رساند و مراحم ملوکانه و عواطف شاهانه خود را نسبت به اعضاء محترم اظهار داشته در ضمن، خاطر نشان ایشان می‌فرماید که مقبره هر یک از شعراي مملکت مرا که خواسته باشید مرمت و سفیدکاری کنید، به اختیار شماست، ولی مخارج آن باید از کیسه خود اعضاء انجمن باشد!!!. انجمن مذکور در حال تحریر یعنی سنه ۱۹۰۸ مسیحی باقی و بر قرار است. (۱)

انجمن علوم شرقیه

از دیگر انجمن‌های علمی و ادبی در غرب، که در حوزه ادبیات فارسی نیز فعالیت داشته است، می‌توان از «انجمن علوم شرقیه» انگلیس نام برد که بنا بر نوشته «ادوارد براون» در مقدمه «تذکره الشعرا»، این کتاب با هزینه این انجمن به طبع می‌رسد. (۲)

انجمن صحبت‌های علمی و ادبی

از جمله محافل و انجمن‌هایی که ایرانیان این روزگار در غرب تشکیل دادند، «انجمن صحبت‌های علمی و ادبی» برلین بود. ایرج افشار در رابطه با این انجمن نوشته است: «خوانندگان می‌دانند که در زمان جنگ بین‌المللی اول هیأتی از وطن پرستان و افراد منورالفکر به زعامت سیدحسن تقی‌زاده در برلین بر ضد دولت‌های روس و انگلیس به فعالیت سیاسی می‌پرداخت. اغلب اعضاء این هیأت، ضمن اقدامات سیاسی، به علت میل شخصی و سابقه تحصیل به تتبع علمی و ادبی علاقه داشتند و هر یک در زمینه‌ای به تحقیق و تجسس می‌پرداخت. در اواخر جنگ که آب‌ها از آسیاب افتاد و کمک آلمان بدین هیأت خاتمه یافت، فعالیت عده‌ای از افراد مقیم آلمان، به تحصیل و تحقیق منحصر شد و به صورت دسته‌جمعی نیز در زمینه‌های فرهنگی کاری کردند. مجله کاوه هم که قبلاً ناشر افکار سیاسی آنان بود به مجله‌ای تاریخی و ادبی تبدیل شد.

یکی از اقدامات دسته‌جمعی ایرانیان مقیم برلین تشکیل مجالس سخنرانی و بحث بود که به نام «صحبت‌های علمی ادبی» هر پانزده روز یکبار تشکیل می‌شده است. اداره این مجالس، ابتدا بر عهده هیئت عامله‌ای مرکب از میرزا محمدخان قزوینی، سیدحسن تقی‌زاده، میرزا فضلعلی آقای تبریزی، میرزا محمدعلی خان تربیت، سید محمدعلی جمالزاده و حسین کاظم‌زاده ایرانشهر بوده است و بعداً عظیم‌السلطنه و ابراهیم پورداود و عده‌ای دیگر به عضویت انتخاب شدند.

هیأت عامله مذکور، صورت مذاکرات جلسات خود را در دفتری ضبط می‌کردند... مسطورات این دفتر به خط چند نفر، از جمله آقای سید محمدعلی جمالزاده است. برای هر سخنرانی بر گه دعوت چاپ می‌کرده‌اند» (۳)

ایرج افشار، در ادامه نمونه‌هایی از صورت مذاکرات را از دفتر یاد شده آورده است که موضوعات مورد بحث در هر جلسه را روشن می‌کند. برای نمونه، در جلسه دوم و پنجم که انجمن در ابتدای راه و بحث‌ها بیشتر درباره چگونگی اداره انجمن بوده است، چنین آمده است: مقررات جلسه دوم در منزل آقای کاظم‌زاده. پانزدهم هر ماه کنفرانسی

می‌توان از «انجمن علوم شرقیه» انگلیس نام برد که بنا بر نوشته «ادوارد براون» در مقدمه «تذکره الشعرا»، این کتاب با هزینه این انجمن به طبع می‌رسد.

یکی از انجمن‌های ادبی که توسط غربی‌ها و تحت تأثیر ترجمه «فیتز جرالد» از رباعیات خیام در لندن به وجود آمد، «انجمن عمر خیام» بود.

فای جمالزاده راجع
به اهمیت و لزوم ساده
نویسی و رمان نویسی
با دو قطعه حکایت برای
نمونه این قبیل اسلوب
در مجمع خواندند و
بسیار مورد تحسین و
تمجید واقع شد

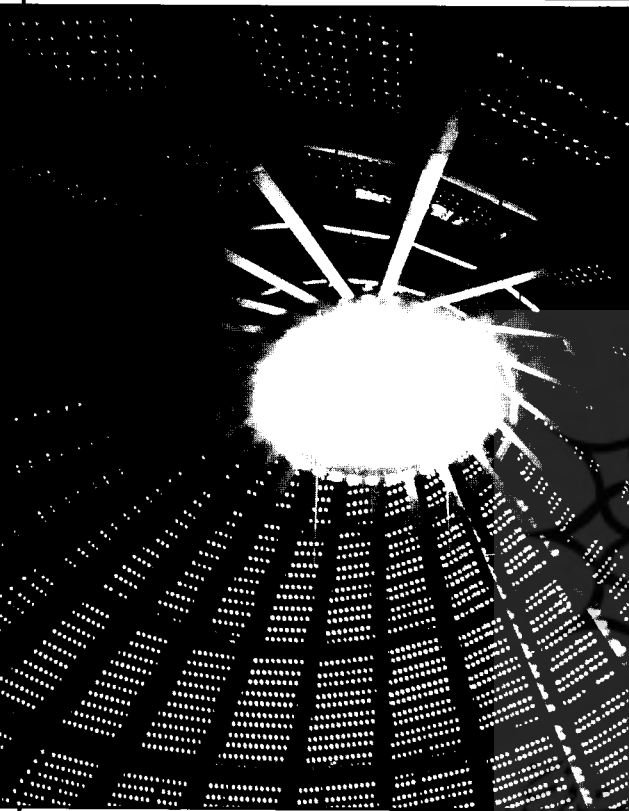
داده می‌شود. هیئت عامله... قرار و ترتیبات کنفرانس را انجام می‌دهند... هیئت عامله، کنفرانس دهنده را معین کرده و پیش از وقت کافی به او تقاضانامه می‌فرستد. مخارج محل و دعوت‌نامه را هیئت عامله به عهده می‌گیرد. در دعوت‌نامه اولی شرحی از اصل کنفرانس و موضوع و مقصود داده می‌شود. کنفرانس اول را آقای کاظم زاده در ۱۵ اکتبر خواهند داد. خود کنفرانس را کنفرانس دهنده به خط خوش نوشته یا نویسانده و تنقیدات مستمعین کتباً به اختصار به مدیر کار فرستاده می‌شود تا به خط خوش ملحق به متن کنفرانس شده به چاپ دستی ۴۰ نسخه چاپ شود. از این تنقیدات هر کدام که عمد و لایق است به حسب نظر هیئت عامله انتخاب و به کنفرانس ملحق و چاپ می‌شود... اسم این کنفرانس‌ها، صحبت‌های علمی و ادبی خواهد بود. هیئت عامله هفته‌ای یک بار جمع می‌شود: چهارشنبه ساعت هشت و نیم در منزل یکی از اعضا به ترتیب. هیئت عامله آقای کاظم‌زاده را برای ریاست انتخاب کردند» (۳).

مقررات جلسه پنجم در منزل آقای میرزا محمد خان. جلسه‌های خصوصی ساعت ۸ شروع خواهد شد. برای جای کنفرانس محلی بزرگ‌تر باید پیدا نمود. صحبت‌های ساعت هشت در دعوت‌نامه اعلان و هشت و نیم بعد از ظهر شروع خواهد شد. صحبت باید بیش از یک ساعت طول نکشد. صحبت آینده (پانزده نوامبر) با آقای جمال‌زاده است. آقای جمال‌زاده بنا شد صورت مذاکرات و مقررات جلسه‌های خصوصی را بنویسد. در این جلسه بنا به تنقیدی که آقای تقی‌زاده در باب مقدمه آقای کاظم‌زاده نموده، راجع به این که در ساعت مذکور گفته شده بود که تقلید از اروپایی‌ها همیشه جایز نیست و بعضی اظهارات دیگر از همین قبیل، بالااجماع هیئت عامله قبول کرد که ایرانی‌ها بدون زبان و مذهب در همه چیز دیگر باید تقلید از فرنگی‌ها بنمایند. در خصوص آنکه غلط چه چیز است پس از مباحثات زیاد بالاخره در سر آن متفق شدند که در خصوص لغت، آنچه باجماع اهل سواد (نه فضلالی درجه اول) استعمالش جایز نیست غلط است و میزان غلط یا صحیح بودن: ۱- کتاب‌های لغت است؛ ۲- اگر در کتاب لغت نیست استعمال در اکثر مکتوبات نظم و نثر؛ ۳- اگر در هیچ کدام نباشد باید رجوع نمود به عرف» (۴).

تربیت شدگان در این انجمن، همان‌گونه که از نامش پیدا است علاوه بر کنفرانس‌های ادبی، کنفرانس‌های علمی نیز ارایه می‌داده‌اند و اعضای انجمن هر کدام بر اساس تخصص خود به ارایه مقالاتی می‌پرداخته‌اند. چند نمونه از موضوعات ادبی کنفرانس و مورد بحث انجمن: شب چهارشنبه، چهارم ماه. آقای جمال‌زاده راجع به اهمیت و لزوم ساده نویسی و رمان نویسی با دو قطعه حکایت برای نمونه این قبیل اسلوب در مجمع خواندند و بسیار مورد تحسین و تمجید واقع شد. بعد در موضوع تجدد و تکامل عموماً و تغییر ادواق در طی زمان صحبت شد و نظریه‌های مخالف اظهار گردید» (۵).

شب چهارشنبه، هفت ژانویه. آقای غنی‌زاده قصیده‌ای که سابقاً گفته بودند و وطنیه بود خواندند. درباره قبول شدن آقای پورداود به انجمن رأی گرفته شد، به اکثریت قبول شدند.

شب ۲۸ ماه مه. آقای تقی‌زاده چند صفحه ترجمه حال ناصر خسرو علوی را از کتب تاریخ ادبی ایران، تألیف پرفسور براون ترجمه کرده خواندند و بعد چند قطع از اشعار ناصر خسرو از مجمع الفصحا خوانده شد

که درباره وزن این بحر، مذاکره شد: «بفریفت این جهان چو اهریمنش». آقای محمدخان (علامه قزوینی) گفتند: «مفعول فاعلات و مفاعیل و فع» می‌باشد و بعد رجوع به کتاب «المعجم فی معاییر اشعار العجم» شد، همین طور بود. یعنی از بحر مضارع مثنی مطوی».

اعضای انجمن

اعضای این انجمن بر اساس دفتر ضبط مذاکرات این افراد بوده‌اند: سید حسن تقی‌زاده، میرزا محمدخان قزوینی، میرزا فضلعلی آقای تبریزی، میرزا محمدعلی خان تربیت، سیدمحمدعلی جمال‌زاده، حسین کاظم‌زاده ایرانشهر، ابراهیم پورداود، عزت‌الله هدایت، محمودغنی‌زاده، سرلشکر حبیب‌الله شیبانی و عظیم السلطنه.

پی‌نوشت‌ها

- ۱- نظامی عروضی، چهارمقاله، حواشی مقاله سوم، صص ۲۲۳ تا ۲۲۷.
- ۲- دولتشاه سمرقندی، تذکره الشعراء مقدمه کتاب به قلم ادوارد براون، ی.
- ۳- افشار، ایرج، صحبت‌های علمی و ادبی ایرانیان برلین، یغما، ۲۵، ش ۴ و ۵، صص ۲۲۰ تا ۲۲۶.
- ۴- همان.
- ۵- همان.

